

L. N. TOLSTOYNING “URUSH VA TINCHLIK” ROMANIDAGI MUROJAAT SO’ZLAR VA ULARNING TAHLILI

Dilorom Rustamovna Erpulatova

Chirchiq Davlat Pedagogika Instituti Turizm fakulteti (Xorijiy til va adabiyot)

2-kurs magistratura talabasi

dilya3372@mail.ru

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada L.N.Tolstoyning “Urush va tinchlik” romanidagi murojaat so’zlarning tahlili ochib berilgan. Maqolada Aleksandr I davridagi sroy hayoti, zodagonlar, yer egalari, past tabaqadagilarning bir-biriga murojaatlari ko’rsatib berilgan. Shuni ta’kidlab o’tish joizki muallifning o’zi tarixni juda yaxshi bilganligi sababli o’sha davr va odamlarning o’zaro munosabati, muloqotini mukammal tarzda ifodalab bergan.

Kalit so’zlar: Murojaat so’zlar, L.N.Tolstoy “Urush va tinchlik”, murojaat so’zlar klassifikatsiyasi, Ingliz-Rus murojaatlar

ANALYSIS OF ADDRESSING WORDS IN THE NOVEL L. N. TOLSTOY'S "WAR AND PEACE"

ABSTRACT

The article analyzes the addressing words in the novel by L. N. Tolstoy "War and Peace". The article tells about the court life of the time of Alexander I, the addressing of the aristocracy, landowners and others. It should be noted that the author himself, knowing the history perfectly, perfectly described the interaction of that period and people.

Keywords: addressing words, L.N. Tolstoy "War and Peace", classification of addressing words, English-Russian addressing.

KIRISH

Romanda tarixiy vaqt

L. N. Tolstoyning "Urush va tinchlik" romanida XIX asrning boshlarida Rossiya tarixi tasvirlangan. Bu davrda asosiy tarixiy voqea Rossiya va Fransiya o'rtasidagi siyosiy va iqtisodiy qarama-qarshiliklar, Yevropa egalik qilish Fransiya

istagi, Angliya qit'a blokadasini qo'llab-quvvatlash uchun Rossiya rad oqibatida 1812-Vatan urushi hisoblanadi. 12- iyun kuni Napoleon korpusi Neman daryosidan o'tib, rus qo'shinlari bilan jangga kirishdi. Rossiya katta qiyinchiliklarga duch kelsa ham urushda g'alaba qozondi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Imperatorga murojaat qilish

XIX asrda Rossiyada jamiyatning tabaqalarga bo'linishi saqlanib qoldi. "Bu to'rtta sinfga bo'lingan bular: zodagonlik, ruhoniylar, shahar va qishloq aholisi." Tabiiyki, har bir tabaqa uchun maxsus murojaatlar, axloq qoidalari qabul qilindi. Albatta, zodagonlar maxsus maqomga ega edi. Imperator, har doim Rossiyada muqaddas bo'lgan, va unga yer yuzidagi Xudoning elchisi kabi munosabatda bo'lishgan.

"Urush va tinchlik" romanida yozuvchi uchta imperatorni eslatib o'tadi: Aleksandr I (Rossiya), Napoleon Bonapart (Frantsiya), Frans (Avstriya). Imperator Fransga "hazrati oliylari" deb murojaat qilgan. Napoleonga "L'impereur, mon maitre" (император, государь мой) deb murojaat qilishgan. Aleksandr I ning Napoleonga yozgan maktubida "Monsieur mon frère " ("Государь, брат мой ") " deb murojaat qilishidan rus hukmdorining do'stona (avval boshida) munosabatini ifodalaydi.

Lev Nikolaevich kitobxonlarga xalqning Aleksandr I ga "отец", "бабушка", "ангел" deb murojaat qilinganligi bilan unga o'zgacha iliq munosabatda bo'lganliklarini ko'rsatadi. Dehqonlar va fuqarolarning imperatorga bunday munosabatini, odamlarning Aleksandr I ning ularga qilgan g'amxo'rliklaridan vaularni qo'llab quvvatlashlaridan his qilishgan, uning yetakchilik fazilatlariga ishonishgani, u Fransiya bilan urushda Rossiyani o'rtasidagi jangda ularni g'alaba yetkazishiga ishonishgan.

Zodagonlarning murojaatlar qilishlari

Romanning asosiy qahramonlari zodagonlar oilasidan bo'ladi. Ular asosan fransuz tilida gapirishadi. Bu XIX asrda aristokratik jamiyatda ikki tilda: rus va fransuz tillarida erkin so'zlashishga katta ahamiyat berilganini anglatadi. Rus yozuvchisining romanida fransuz tiliga bo'lgan ehtiyoj Tolstoyning, va uning muxlislarini va nashriyotdagilarni xavotirga soldi. Muallifning o'zi fransuz tilidagi iboralarning asarida qo'llanilishini quyidagicha tushuntirdi: "O'sha davrning xarakteri (har bir davrning tabiati kabi), oily tabaqa doirasining boshqa sinflardan

ajralib turishi ... tarbiyaning xususiyatlaridan, fransuz tilidan foydalanilgan. Buni men ham iloji boricha ifoda etishga harakat qildim". [2, 219] Lev Nikolaevich Evropa tillarini biladigan mutaxassis edi. Asardagi deyarli hamma tarjimalarni o'zi bajargan. Frantsuz tilidagi murojaatlar juda ko'p, ular juda xilma-xildir: "mon ami "(мой друг)," mon tres honorable "(mening hurmatli, hurmatli)," ma delicieuse "(mening yoqimli)," mon enfant "(мой многоуважаемый, достоуважаемый)," mon ange "(мой ангел)," Monsieur "(мосье)," madame "(мадам). Rus ismlarini frantsuz tilidagi o'xshashi topilgan va nomi bilan murojaat qilingan, lekin Yevropacha tarzda: Пётр – Pierre, Андрей - Andre, Елизавета - Lise, Мария - Mari, Василий - Basile, Анна - Annete. Qarindoshlik darajasidan kelib chiqib ham frantsuz tilida murojaat qilishgan: "ma coisine "(моя кухня), "ma tante" (моя тётя); "Princesse" (княгиня, княжна), "Mon prince" (князь).

So'zlarning eng ko'p qismida " cher "(дорогой)," chere "(дорогая):" mon chere ami"(мой дорогой друг)," Chege enfant "(моё дитя)," ma chere enfant"(моё милое дитя)," mose cher general"(мой дорогой генерал). Kitobxon uchun nafaqat frantsuz tilida eng ko'p ishlatiladigan murojaatlar, balki ushbu murojaatlarning tarjimasining sinonimiy satrlari ham qiziqarliidir: "ma chere "(моя любезная, дружок, моя дорогая, милая), " mon cher "(милый, мой милый, любезный, любезнейший, мой друг, мой дорогой)," mon ami "(мой друг).

Qizig'i shundaki, XIX – XX asr boshlarida "ma chere" va "mon cher" iboralarini tez-tez ishlatish keyinchalik rus tiliga "masherochka bilan sherochka" idiomasi shaklida kirdi. Ushbu iboraning ma'nosi frazeologik lug'atda: "hazilomus ikkita ayol. Erkaklar yo'qligi sababli bir juftlikda raqsga tushgan ayollar haqida"deb izohlanadi. [4, 533]

Ammo, frantsuz tilida gapirishganda ham, elita hali ham rus xalqi bo'lib qoldi, shuning uchun rus aristokratlari o'z ona tilisini unutishmadi. O'z maqomiga va mavqeiga ko'ra, zodagonlar: " сударь "("сударыня "), " голубчик ", "батюшка ", " матушка "(qarindoshlik aloqalari bo'lmasa ham); mansabiga qarab " граф ", " князь "; va qo'shimcha qilib: " милый друг ", " милый князь ", " мой милый ", " любезный ", Eng ko'pg tarqalgan murojaatlar: " душа моя ", " мой друг " va " мой милый " - ular universal bo'lib, ayol va erkaklarga murojaat qilish uchun ham mos edi. Asardagi eng salbiy ekspressiv murojaatlardan biri "мерзавка " va " бесстыдница " Mariya Dmitriyevnaning Natasha Rostovaga (Anatoliy Kuragin bilan qochib ketganidan keyin) murojaat qilishidir. " Старый греховодник ", - deb mexr bilan Mariya Dmitriyevna, o'zining qarindoshi Rostovni ataydi.

Ajablanarlisi, muloyim va hurmatli so'zlar bilan, zodagonlar ota-onalariga murojaat qilishgan. Otasiga: "батюшка", "папа", "папенька", "папаша, frantsuz tilida "mon pere" deb ota-onasini Mariya Volkonskayani ataydi. Onaga murojaat qilish yanada xilma-xil edi: "мама", "маменька", "мамаша", "матушка", "maman", "голубчик", "голубушка". Ota-onalarga va bir-biriga teng bo'lgan sharoitda, "siz" ga murojaat qilish odat edi. O'z navbatida, farzandlarimizga bo'lgan ota-ona sevgisini "голубчик", "голубушка", "друг", "мой друг", "дружок", "мой дружок", "душа моя", "душенька" kabi murojaatlarning misolida kuzata olamiz.

Aristokratlarning o'zlaridan ijtimoiy pog'onadan ancha pastdagilar bilan muloqotini, ulaga murojaat qilishlarini kuzatish juda qiziq: xizmatkorlar, qo'l ostidagilar, shahar aholisi, dehqonlar. Biz ijobiy yoki neytral ifodali rang bilan to'qqiz murojaatlarni aniqladilar: "голубушка", "голубчик", "милая моя", "милый мой", "друзья", "брат", "старый", "Дронушка", "Дуняша". (Xizmatkorlarning ismlarini kichraytirish shaklda ishlatilishiga e'tibor bering!) «скотина», «болван», «раб презренный», «старый хрыч», «дурак», «неблагодарная тварь», «разбойники», «прохвосты», «изменники». salbiy ifodali rang bilan murojaatlarni ham to'qqizta chiqdi. Past tabaqali odamlarni bir vaqatning o'zida rag'batlantirishlari birozdan keyin esa jazolashlari ham mumkin edi. Xizmatkorlarga "Sen" deb murojaat qilishgan.

Armiya muhitida murojaatlar

Har qanday davlatning qo'shinida qat'iy ierarxik qonuniy munosabatlar va murojaatlar qabul qilinishi kerak. 1812-yildagi urush davrida Rossiya armiyasida shunday bo'lganini ko'rib chiqamiz.

Keling, bir-biri bilan teng lavozimda, unvon bo'yicha teng ofitserlarning murojaatlari bilan boshlaylik. Rasmiy va muloyim ohangda: "janoblar", "rahmdil hukmdor" deb murojaat qilishgan. Ko'pincha erkaklar bir-birlarini familiyalari bilan "Doloxov", "Denisov", "Rostov" chaqiradilar. Harbiy unvon ham muhim edi: "капитан", "полковник", "генерал", "сержант майор". Ko'pincha ular bir-birlarini "князь", "граф" deb ham murojaat qilishgan. Ijobiy yoki neytral ekspressiv ma'noga ega bo'lgan murojaatlar: "друг", "друг сердечный", "батюшка", "молодой человек", "силач", "голубчик"; kabi murojaatlar - birgalikdagi qiyinchiliklar va jangovar yurishlarni boshdan kechirgandan so'ng paydo bo'lgan o'ziga xos birdamlik va sheriklik ruhini bildiradi. "Рожа" deb murojaat qilish, birinchi qarashda, aniq salbiy ifodali rangga ega. Lekin, aslida, askar Vasiliy Denisov uzoq vaqt davomida ko'rmagan va sog'ingan quroldosh do'stinin olomon ichidan chaqirdi. Yozuvchi, bu

tarzda chaqirilgan Nesvitskiy do'stining bunday tanishligiga qarshiligi yo'qligini ko'rsatadi: "Hey Vasya! – deb Nesvitskiy xursandchilik bilan javob berdi." [4, 328]

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Yuqori lavozimli amaldorlar ko'pincha rasmiy ravishda murojaat qilishadi. Rus tilida: "«Ваша светлость», «Ваше сиятельство», «Ваше благородие», «Ваше превосходительство», «Ваше высокопревосходительство», «Господин полковник». Rus tilidagi murojaatlar juda tushunarli qilib berilgan. Frantsuz tilidan foydalanilganini esa yozuvchining o'zi tomonidan tushuntirilgan.

Ofitserlar orasida qo'l ostidagilarga murojaat qilish boshqacha edi (qo'shimcha 8). Ijobiy va salbiy murojaatlar quyida: «ребята», «дядя», «брат», «братцы», «голубчик», «голубчик ты мой», «друг сердечный», «дружок», «мой герой», «трубач», «песенники». Salbiy rang o'z ichiga oladi: «каналы», «болван», «чёртова кукла», «чучело», «дурак», «полотёры проклятые»

Xulosa qilib aytgand "ijobiy" murojaatlar ko'p deyishimiz mumkin. Shu bilan birga zobitlar uchun qo'l ostidagilar nafaqat ularni boshqarish kerak bo'lganlar, balki xavf-xatarli daqiqalarda "yelkadosh" bo'lishi mumkin bo'lgan jangovar quroldoshlar deb hisoblasak bo'ladi. Askarlarning bir-biriga murojaatlarni ko'rib chiqamiz «брат», «братец», «братец ты мой», «братцы», «братцы мои», «православные», «ребята», «землячок», «щегольки», «милый человек», «дружок» kabi oddiy so'zlar bilan ular o'zlarini tengliklarini, bir-biriga ishonchni ko'rsatishlari mumkin edi. Bu barcha murojaatlar askarlarning iliqlik va ishonchli munosabatlarini ko'rsatadi. Lekin, joyi kelganda mazah qiladigan so'zlarni ham ishlatish mumkin bolgan (ortiqcha iltifotlarsiz): «дурак», «дура», «чёрт», «черти», «вороны», «лисицы». Va agar siz do'stlaringizni sizsiz biron joyda o'tirishidan shubha qilsangiz, ularni "ijarachilar" so'zlari bilan "muxrlab" qo'yish mumkin.

Askarning taqdiri oson emas, u oddiy askar, qolganlar esa boshliqlar, hammaga itoat qilish kerak. Deyarli har doim askarlar masofani qat'iy saqlaydilar, ofitser va boshliqlarga murojaat qilishda: «ваше благородие», «ваше высокоблагородие», «господин», «барин», «сударь» so'zlarini ishlatishgan. Lekin ba'zan, bir necha onga qachon armiyag kelganingiz muhim emasdek va jang maydonida barchasi ruslar, Vatan himoya qilish uchun hamma safarbar bo'lgan paytdir. Bunday paytlarda sizning oldingizda yuqori lavozimli shaxs ekanligi unutiladi, va bir-biriga: «землячок», «брат». deb murojaat qilishgan.

Qishloqdoshlar, xizmatchilar, fuqarolar orasida murojaatlar

"Urush va tinchlik" romanida dehqonlar yoki shahar aholisidan hech qanday asosiy qahramon yo'q. Shunga qaramay, Lev Tolstoy Rossiya davlatining tuzilishida rus xalqining Napoleon qo'shinlari ustidan g'alaba qozonishida eng muxim rol o'ynagan deb ko'rsatadi. Asardagi xalq vakillari sifatida xizmatkorlar, piyodalar, xizmatkor qizlar, enagalar ko'rsatilgan. Yuqori tabaqadagilarga murojaat qilishning tabiati boshqacha edi. Rasmiy: «ваше благородие», «ваше сиятельство», «Erlaucht» (ваше сиятельство), «сударь», «сударыня», «барин», «барышня», «княжна». Ota-onalarga g'amxo'rlik qilish hissi ota-onaga: «матушка», «мать», «батюшка», «батюшка родимый», «отец родной», «отец мой», «благодетель» deb murojaat qilishgan. Ba'zi xizmatkorlar bolaligidan voyagayetguniga qadar ho'jayinlariga hamrohlik qilganlar, shuning uchun ularga o'zgacha mexr bilan munosabatda bo'lishgani va: «друг мой любезный», «барышня моя», «голубчик», «голубчик мой», «голубка», «сокровище ты моё», «ненаглядная», «красавица», «кряля-то моя» so'zlari bilan murojaat qilishgan, - bunday so'zlar faqat yurakdan aytilgan gaplardir.

G'ayritabiiy muomala

Lev Tolstoyning aytishicha, Tsarevich, maydonlarni aylanib o'tib, "арнауты" so'zini ishlatib haqorat qilgan. [4, 453] Vikipediya dan bu so'zning izohini: "Arnauts albanlarning sub-etnik guruhi" deb topish mumkin. Nima uchun bu so'z "haqorat" bo'lishi mumkinligi aniq emas. Va faqat V. Dalning lug'atida biz quyidagicha izoh topamiz: "Arnaut – haqoratli so'z: hayvon, shafqatsiz odam, basurman". [1, 23]

" Ваше го-го-го-ство!" - bosh qo'mondon Kutuzovni kutib, polklarni qurish uchun baland ovoz bilan qichqiradi. Shubhasiz, bu "go-go" "zoti oliylari" deb tushunilishi kerak. Bosh qo'mondonga bunday noodatiy murojaatni yozuvchi o'zi havas qilgan inson bilan uchrashishdan oldin armiyadagi hayajonli muhitni, ko'plab qichqiriq askarlari borligini his qilish uchun foydalangan.

Xuddi shu paragrafda biz pravoslav imonlilarning Xudoga ibodat qilishlarini ham keltirib o'tmoqchimiz. Lev Nikolayevich Xudoga murojaatni ko'rsatishni o'zi uchun maqsad qilgan deb o'ylamaymiz, ammo romanida tasvirlangan urush davri odamlar uchun juda og'ir va dahshatli edi. Yozuvchi cherkovdagi hikoyani o'z romani ichiga olarkan, u yerda pravoslavlar Rossiyani qutqarish, bosqinchilarga qarshi kurashda kuch berishni so'rab birgalikda ibodat qilishadi. [5, 80-81] pravoslav ibodatlarida qudratli xudoga ((«Господи», «Господи Боже сил», «Боже спасения нашего»,

«Владыко Господи», «Господи Боже наш») sifatida murojaat qilish bilan tavsiflanadi.

Urush va tinchlik "romanining qahramonlari obrazlarini shakllantirishda murojaatlarning o'rni

Qahramonlarning boshqalarga murojaat qiladigan so'zlari orqali kitobxon L.N. Tolstoyning kitobidagi xarakterini, ma'lumotlarini, ta'lim-tarbiyasi va madaniyatini yaxshiroq tasavvur qilishga yordam beradi. Qahramonlarga qilingan murojaatlar esa boshqalarning munosabatini, hurmat darajasini, ularga bo'lgan muhabbatni ko'rsatadi.

Mashhur rus qo'mondoni Kutuzov asarning asosiy qahramoni emas, lekin Napoleonning armiyasi bilan bo'ladigan urushda asosiy shaxs deb ataladi. Kutuzov "Голубчик" (bu murojaat uning nutqida ko'p uchratiladi), " голубчик ты мой ", " голубушка ", " дружок ", " друг сердечный ", " мой герой " (Raevskiyga), " братцы " (askarlarga) degan so'zlar bilan past tabaqa odamlarga, shahar aholisi, dehqonlarga murojaat qiladi. Bizdan ko'z oldimizda bosh qo'mondonning bunday fazilatlarini inson sifatida juda qattiq va talabchan emas, balki boshqa insonlarni tushunadigan, kimningdir eng yaxshi sifati va harakatlarini qadrlaydigan, deyarli har kimni o'ziga jalb qilish qobiliyatiga ega bo'lgan shaxs sifatida gavydalanadi. Nima uchun hamma oddiy askardan generalgacha bo'lganla, oddiy aholi uni yaxshi ko'rganligini anglash mumkin: uning hammaga do'stona munosabati hech kimni befarq qoldira olmasdi.

Endi Pyer Bezuhovning misolida biz asarning boshqa qahramonlarini unga murojaatlarini ko'rib chiqamiz: «батюшка», «мой милый», «mon ami» (мой друг), «mon cher monsieur Pierre» (мой любезный Пьер), «mon cher» (милый) – deb qahramon Bezuhovga uch kishi murojaat qiladi «chere ami» (дорогой друг) – ikki kishi «душа моя» va «мой друг» deb har doim Shahzoda Andrey Bolkonskiy unga murojaat qilgan. Askarlar, dehqonlar va begona odamlar uni «батюшка родимый», «отец родной», «голубчик», «благодетель», «милый человек», «дяденька», deb atashgan. Turli ijtimoiy qatlamlarning odamlari Pyer Bezuhovning uning xotirjamligi, yumshoqligi bilan ishonchini qozonganini, boshqa odamni tushunishga yordam berish istaginiborligini ta'kidlaganlar.

XULOSA

Rossiyaliklar tomonidan qo'llaniladigan murojaatlarning xilma-xilligi XIX asrning rus jamiyatining barcha qatlamlari orasida yuqori muloqot ma'daniyati, axloq

qoidalari va odob-axloq qoidalariga ega bo'lish haqida gapirishga imkon beradi. Biz olib borgan tadqiqotlar asosida ba'zi xulosalar chiqarishimiz mumkin.

"Urush va tinchlik" romanidagi murojaatlar: ular kitobxonlarga roman qahramonlarining tasvirlarini yaxshiroq tushunishga muhim rol o'ynaydi va yordam beradi, L. N. Tolstoy tomonidan tasvirlangan tarixiy davrni, Rossiyaning boy madaniy merosini to'liq taqdim etishga yordam beradi.

REFERENCES

- 1) Dal V. rus tilining izohli lug'ati. 1-jild A-Z/ "TERRA" nashriyot markazi, 1995 yil /
- 2) Ozhegov S.I. Rus tili lug'ati. / Ekaterinburg, "Ural-Sovetlar", 1994 yil /
- 3) Opulskaya L.D. L.N.ning epik romani. Tolstoyning "Urush va tinchlik". / Moskva, "Ta'lim", 1987 yil /
- 4) Tolstoy L.N. O'n ikki jildda to'plangan asarlar. 3-jild. Urush va tinchlik. Birinchi jild./ Moskva, "Pravda", 1987 yil /
- 5) Tolstoy L.N. O'n ikki jildda to'plangan asarlar. 4-jild. Urush va tinchlik. Ikkinchi jild.
- 6) <http://cyberleninka.ru/article/n/podgotovka-ofitserov>
- 7) <http://ru.wikipedia.org/wiki/%CO%FO%ED%EO%F3>